

HINDIY TILI QAVM-QARINDOSHLIK ATAMALARINING SUFFIKSAL SO‘Z YASASH MODELLARI

Abdullayeva Zebunniso Toxirbek qizi

Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti magistranti

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada zamonaviy hindiy tili qavm-qarindoshlik terminologiyasining morfologik tuzilishi hamda suffiksali so‘z yasash modellari kompleks tahlil qilinadi. Hindiy tili qarindoshlik leksikasi o‘zining nozik differentsiatsiyasi, qon-qardoshlik va qudachilik munosabatlarini qat’iy farqlanishi hamda boy derivatsion salohiyati bilan ajralib turadi. Tadqiqot doirasida muzakkar asoslardan muannas qarindoshlik birliklarini hosil qiluvchi unumli affikslar (-ī, -ānī, -in), o‘gaylik munosabatlarini bildiruvchi suffikslar (-elā, -elī) hamda kichraytirish-erkalash semantikasini shakllantiruvchi vositalar (-iyā, -ū) morfem va komponent tahlil usullari vositasida yoritilgan. Shuningdek, derivatsiya jarayonida morfemalar chegarasida ro‘y beradigan unlilar eliziyasi, ichki bo‘g‘in sinkopasi va fonetik reduksiya kabi morfofonologik qonuniyatlar aniqlangan. Tadqiqot natijalari hind-oriy tillarida qarindoshlik tizimining ichki derivatsion imkoniyatlarini, gender differentsiatsiyasining lisoniy ifodalanishini hamda leksikografik amaliyotni boyitishda muhim nazariy-amaliy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: hindiy tili, qavm-qarindoshlik atamaları, morfologik struktura, so‘z yasash modellari, suffiksatsiya, derivatsiya, morfofonologiya, gender differentsiatsiyasi, komponent tahlil, leksema.

KIRISH

Tilning leksik-semantik tizimida insoniyatning qadimgi ijtimoiy munosabatlarini, dunyoqarashini va qadriyatlar tizimini o‘zida mujassam etgan eng barqaror qatlam qavm-qarindoshlik atamaları hisoblanadi. Jamiyatning ilk taraqqiyot bosqichlaridanoq qon-qardoshlik rishtalari, nikoh munosabatlari va ijtimoiy iyerarxiya tilning lug‘at boyligida qat’iy lisoniy belgilar orqali ifodalana boshlagan.

Qavm-qarindoshlik tizimi antropologik va etnolingvistik jihatdan insoniyat jamiyatining poydevorini tashkil etsa, sof lingvistik nuqtayi nazardan ushbu leksik-semantik guruh tilning soʻz yasash imkoniyatlari, derivatsion paradigmasi va morfologik tuzilishining oʻziga xos mexanizmlarini namoyon qiluvchi universal manba sanaladi.

Hind-yevropa tillari oilasining hind-oriy tarmogʻiga mansub boʻlgan hindiy tili oʻzining tarixiy taraqqiyoti, boy qatlamli genetik rivojlanishi hamda oʻziga xos ijtimoiy tuzilmasi sababli murakkab va oʻta tarmoqlangan qarindoshlik tizimiga ega. Hind jamiyatidagi anʼanaviy katta oila (shajara munosabatlariga asoslangan, hindiy tilida *sanyukt parivāryoki ekal parivār*) instituti qon-qarindoshlik aloqalarining har bir zanjirini, avlodlararo masofani va nikoh munosabatlarini aniq nomlashni taqozo etadi. Bu xususiyat hindiy tilida qarindoshlik munosabatlarining tilda shunchaki tavsifiy soʻz birikmalari orqali emas, balki qatʼiy grammatik-morfologik modellar, xususan, derivatsion affikslar yordamida yasaluvchi maxsus atamalar orqali voqelanishiga olib kelgan.

Mazkur mavzuning dolzarbligi bir qator nazariy va amaliy omillar bilan belgilanadi:

- Birinchidan, zamonaviy hindshunoslikda qavm-qarindoshlik leksikasi koʻproq etnolingvistik yoki semantik jihatdan oʻrganilgan boʻlsa-da, ushbu birliklarning ichki morfologik tuzilishi, ularning derivatsion salohiyati hamda soʻz yasash qoliplari strukturaviy tilshunoslik prinsiplari asosida yetarlicha tizimlashtirilmagan.
- Ikkinchidan, hindiy tilida qarindoshlik atamalarining vujudga kelishida suffiksatsiya eng mahsuldor usul sanaladi. Negizdan yangi terminologik birlik hosil boʻlishida roʻy beradigan morfofonologik oʻzgarishlar zamonaviy morfologik nazariyalarni yangi empirik materiallar bilan boyitish imkonini beradi.
- Uchinchidan, qavm-qarindoshlik munosabatlarida biologik jins va lisoniy jins kategoriyalarining oʻzaro mutanosibligi aynan suffiksali derivatsiya yordamida tartibga solinadi. Ushbu mexanizmni tadqiq etish hind-oriy tillarida

gender differentsiatsiyasining morfologik qoliplarini aniqlashda muhim nazariy qimmatga ega.

Hind jamiyatida shaxsning oilaviy va ijtimoiy maqomi uning qonqardoshlik daraxtidagi oʻrni bilan bevosita belgilanadi. Gʻarb tillarida (masalan, ingliz tilidagi *uncle*, *aunt*, *cousin*, *in-laws*) yoki qator boshqa tillarda umumlashtiruvchi, keng tushunchali atamalar ustunlik qilsa, hindiy tilida har bir munosabat alohida differensiyalanadi. Masalan:

- Ota tomondan boʻlgan amaki (*cācā* - ota tomondan aka-uka) bilan ona tomondan boʻlgan togʻa (*māmā*) mutlaqo boshqa semantik va morfologik maydonlarga tegishli;
- Yoshi jihatidan otadan katta amaki (*tāū*) va kichik amaki (*cācā*) mustaqil leksemalar sifatida farqlanadi;
- Erning akasi (*jeṭh*) va ukasi (*devar*) faqat leksik darajada emas, ularning xotinlarini nomlashda ham alohida-alohida derivatsion affikslar (*-ānī* orqali: *jeṭhānī*, *devrānī*) ishtirokida hosil qilinadi.

Ushbu nozik iyerarxiya shuni koʻrsatadiki, hindiy tilining leksik tarkibida mavjud boʻlgan qavm-qarindoshlik tizimi tasodifiy soʻzlar toʻplami emas, balki qatʼiy ichki simmetriyaga, paradigmatic va sintagmatic qonuniyatlarga ega boʻlgan yaxlit mikrotizimdir. Bu tizimning shakllanishida esa affiksatsiya, xususan, suffiksalar modellar, asosiy qurilish materiali boʻlib xizmat qiladi.

Tilshunoslikda soʻz yasash modellari tushunchasi muayyan tizimdagi leksemalarning hosil boʻlish qolipini, ularning semantik va grammatik oʻzaro aloqasini oʻrganishga xizmat qiladi. Hindiy tili qarindoshlik atamalarining morfologik tuzilishini tahlil qilishda quyidagi masalalar yuzaga chiqadi:

1. Asos va derivatsion affiks munosabati: Boshlangʻich oʻzak/negiz (koʻpincha muzakkar qarindoshlik birligi) qanday morfologik shaklda boʻlishi va unga qoʻshilayotgan suffiksning derivatsion valenti qay darajada ekanligi;

2. Semantik oʻzgarish mexanizmi: Suffiks qoʻshilishi bilan leksik birlikda nafaqat grammatik jins kategoriyasining oʻzgarishi, balki butunlay yangi

oilaviy maqomning (masalan: *o'g'il farzand* → *qiz farzand*; *amaki* → *amaking xotini*) paydo bo'lishi;

3. Morfofonologik jarayonlar: Negiz oxiridagi uzoq unlilarning (-ā, -ī) suffiks ta'sirida qisqarishi, tushib qolishi yoki diftonglashuvi (masalan, *kākā* → *kākī*, *nānā* → *nānī*, *samdhī* → *samdhin*).

Mazkur masalalarni umumiy tilshunoslik hamda qiyosiy-tarixiy tilshunoslik talablari darajasida o'rganish hindiy tilining leksikografiyasi, morfologiyasi va tarjima nazariyasi uchun dolzarb hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi — hindiy tili qavm-qarindoshlik tizimida qo'llanuvchi atamalarning morfologik tuzilishini har tomonlama tahlil qilish, ularning suffiksali so'z yasash modellarini aniqlash, tasniflash hamda derivatsiya jarayonida yuz beradigan fonetik-semantik o'zgarishlarni ochib berishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi aniq ilmiy vazifalar belgilab olindi:

1. Hindiy tili qavm-qarindoshlik tizimining terminologik korpusini aniqlash va ularni morfologik strukturasiga ko'ra (tub, yasama, qo'shma) guruhlariga ajratish;
 2. Qavm-qarindoshlik atamalarini yasashda ishtirok etuvchi asosiy unumli va nafaol suffikslarni (-ī, -ānī, -in, -iyā va boshqalar) ajratib ko'rsatish;
 3. Har bir suffiks ishtirokida hosil bo'luvchi derivatsion modellarning strukturaviy formulalarini ishlab chiqish;
 4. Suffiksatsiya jarayonida so'z negizida sodir bo'ladigan morfofonologik hodisalar (tovush almashinishi, qisqarish, unlilar elliziyasi) tabiatini tushuntirish;
 5. Qarindoshlik munosabatlarida biologik va grammatik jins korrelyatsiyasini ta'minlashda suffiksali modellarning funksional yuklamasini aniqlash.
- **Tadqiqot obyekti:** Hindiy tilidagi qavm-qarindoshlik munosabatlarini ifodalovchi leksik birliklar tizimi.

- **Tadqiqot predmeti:** Hindiy tili qavm-qarindoshlik atamalarining suffiksial derivatsiya qonuniyatlari, morfem tuzilishi va soʻz yasash modellari.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Qavm-qarindoshlik atamaları tizimi va ularning morfologik derivatsiyasi masalasi umumiy tilshunoslik, etnolingvistika hamda qiyosiy-tarixiy grammatika doirasida uzoq davrlardan buyon oʻrganib kelinmoqda. Hindiy tili qarindoshlik leksikasining soʻz yasash mexanizmlarini chuqur anglash uchun mavzuga oid ilmiy izlanishlarni toʻrtta asosiy ilmiy maktab va yoʻnalish doirasida tasniflash maqsadga muvofiqdir.

1. Milliy hind grammatika maktabi va anʼanaviy yondashuvlar:

Hindiy tili grammatikasi va soʻz yasalihi tizimini tizimlashtirishda hind milliy tilshunosligi vakillarining xizmatlari beqiyosdir.

- Kamta Prasad Guru oʻzining fundamental *"Hindi Vyakaran"* (1920/1980) asarida hindiy tilining morfologik tuzilishi, xususan, otlarning jins kategoriyasi va affiksatsiya qonuniyatlarini mukammal yoritib bergan. Guru hindiy tilidagi otlarning yasalihini tahlil qilar ekan, sanskritdan oʻzlashgan (*tatsama*) hamda mahalliy tarixiy fonetik oʻzgarishlarga uchragan (*tadbhava*, *deshi*) affikslarni qatʼiy farqlaydi. U qarindoshlik atamalarida erkak jinsidagi leksemalardan ayol jinsidagi muqobillarni yasashda qatnashuvchi *-ī*, *-in*, *-ānī* suffikslarini tadbhava qatlamiga mansub eng mahsuldor morfemalar sifatida baholaydi va ularning negiz oxiridagi unlilarga taʼsirini ilk bor tizimli tasvirlaydi.

- Dharendra Varma oʻzining *"Hindi Bhasha ka Itihas"* (1958) tadqiqotida hindiy tili soʻz yasash tizimining apabhransha va prakrit bosqichlaridan qanday oʻsib chiqqanligini genetik tahlil qiladi. Varma qarindoshlik terminologiyasidagi suffikslarning qadimgi sanskrit affikslari (masalan, sanskritcha *-ikā*, *-inī*, *-ānī*) bilan bogʻliqligini va ularning yangi hind-oriy tillari davrida analitik-flektiv shaklga kelishini koʻrsatib beradi.

- Kishoridas Vajpeyi oʻzining *"Hindi Shabdanushasan"* (1958) risolasida hindiy tilining oʻziga xos ichki morfologik tabiatiga urgʻu berib, qarindoshlik

atamalarining yasashida ro'y beradigan unlilar reduksiyasini (masalan, *beṭā* → *biṭiyā*) milliy tildagi ekspressiv-fonetik hodisa sifatida talqin qiladi.

Rus va sobiq ittifoq hindshunoslik maktabining tadqiqotlari:

Rus hindshunosligi hindiy tilining derivatsion morfologiyasi va lug'at tarkibini strukturaviy jihatdan o'rganishda yirik nazariy maktab yaratdi.

- V. D. Baburina o'zining "*Slovoobrazovanie v sovremennom yazyke xindi*" (1982) monografiyasida hindiy tili so'z yasash tizimini to'liq derivatsion modellar asosida tahlil qiladi. Baburina affiksali so'z yasashni o'zak-morfem munosabatlari, affiksning birikuvchanlik qobiliyati hamda hosil bo'lgan yangi birlikning semantik siljishi nuqtayi nazaridan ko'rib chiqadi. Aynan uning modeli qarindoshlik atamalarini formulaviy qoliplar orqali ifodalashda mustahkam metodologik baza bo'lib xizmat qiladi.

- Z. M. Dymshits va uning hammuallifligida chop etilgan "*Grammatika yazyka xindi*" (1980) asarida hindiy tilidagi otlarning morfologik derivatsiyasi jins va son paradigmalari bilan birgalikda yoritiladi. Dymshits qarindoshlik leksemalaridagi gender derivatsiyasini sof grammatik fleksiyadan farqlab, uni leksik-semantik xarakterga ega bo'lgan so'z yasash hodisasi deb ataydi.

- A. A. Krotkov o'zining Janubiy Osiyo tillari qarindoshlik tizimiga bag'ishlangan maqolalarida ushbu atamalarning semantik maydonini va ularning ijtimoiy-oilaviy munosabatlar bilan bog'liqligini etnolingvistik jihatdan tahlil qiladi. U hindiy tilida qarindoshlik terminlari nafaqat denotativ ma'noga, balki jiddiy konnotativ va sotsial yuklamaga ega ekanligini ta'kidlaydi.

G'arb tilshunosligi va antropologik lingvistika yondashuvlari

G'arbiy Yevropa va AQSh tilshunosligida qavm-qarindoshlik atamalari ko'proq kognitiv semantika, komponent tahlil va deskriptiv lingvistika doirasida tadqiq etilgan.

- R. S. Makgregor — "*The Oxford Hindi-English Dictionary*" (1993) va "*Outline of Hindi Grammar*" (1977/1995) asarlari muallifi. U hindiy tilining so'z boyligini etimologik qatlamlarga ajratgan holda qarindoshlik terminlarining leksik-

semantik variantlarini to'liq qamrab olgan. Uning lug'ati tahlilimiz uchun eng ishonchli birlamchi manba bo'lib xizmat qiladi.

- Uord Gudenaf va Yujin Nayda tomonidan ishlab chiqilgan komponent tahlil nazariyasi qarindoshlik tizimlarini minimal semantik belgilar orqali tahlil qilish imkonini beradi. Ushbu metodologiyaga ko'ra, har bir qarindoshlik termini avlod, jins, nikoh vositasidagi aloqa kabi universal semalar orqali parchalanadi. Ushbu semalarning morfologik sathda muayyan suffikslar vositasida moddiylashishi mazkur tadqiqotimizning nazariy asoslaridan birini tashkil etadi.

O'zbekiston hindshunoslik maktabining hissalar

O'zbekiston sharqshunosligi va hindshunosligida hindiy tili leksikologiyasi, grammatikasi va qiyosiy tipologiyasi bo'yicha salmoqli ilmiy maktab mavjud.

- Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti olimlari, xususan, professor A. P. Xo'jayev, dotsent M. Q. Qodirov va keyingi davr tadqiqotchilari hind-oriy tillarining leksik-semantik tuzilishi va morfologiyasini o'rganishga munosib hissa qo'shganlar.

- O'zbek tilshunosligida qarindoshlik terminologiyasi bo'yicha olib borilgan fundamental izlanishlar (masalan, o'zbek tili qarindoshlik terminlarining etnolingvistik va derivatsion tahliliga oid ishlar) hindiy tili materiallarini qiyosiy-tipologik planda chuqurroq anglashga va umumiy xulosalar chiqarishga imkon beradi.

Adabiyotlar tahlilining umumlashmasi va tadqiqot bo'shlig'i

Mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki:

1. Hindiy tili qarindoshlik tizimi ko'pincha umumiy leksikologik va etnolingvistik planda tahlil etilgan;
2. Morfologik nuqtayi nazardan ko'rilganda, bu birliklar umumiy otlarning jins paradigmasi ichida qisqacha sanab o'tilgan, xolos;
3. Aynan qarindoshlik atamalarining yasashida qatnashuvchi suffikslarning mahsuldorlik ko'rsatkichlari, negizda keltirib chiqaradigan

morfonologik qonuniyatlari va derivatsion modellari alohida yaxlit tizim sifatida monografik yoki maxsus maqola darajasida yetarlicha modellashtirilmagan.

Mazkur bo'shliqni to'ldirish ushbu tadqiqotning bosh ilmiy maqsadi etib belgilandi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA MATERIALLARI

Tadqiqotning maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda, hindiy tili qavm-qarindoshlik atamalarining derivatsion tizimini kompleks o'rganishda umumiy tilshunoslik hamda strukturaviy morfologiyaning quyidagi ilmiy usullaridan o'zaro uyg'unlikda foydalanildi:

1. Deskriptiv (tavsifiy) metod: Qavm-qarindoshlik leksikasini empirik jihatdan qayd etish, ularning sintagmatik va paradigmatic xususiyatlarini aniqlash hamda zamonaviy adabiy hindiy tilidagi me'yoriy qo'llanilish holatini tizimli bayon qilishda xizmat qiladi.

2. Morfem va derivatsion tahlil metodi: Qarindoshlik birliklarini o'zak, negiz va affiksial morfemalarga ajratish, affiksning polifunksionalligi va derivatsion valentligini o'rganish imkonini beradi.

3. Komponent tahlil metodi: Har bir qarindoshlik terminini elementar ma'no bo'laklariga — differensial semalarga ajratish orqali affikslarning semantik strukturadagi yuklamasini aniqlashda qo'llanadi:

- Jins belgisi: erkak, ayol;
- Avlod belgisi: tengdoshlar, ota-ona, amaki-amma, bobo-buvi, farzandlar, nabiralar;
- Aloqa turi: qon-qardoshlik, nikoh orqali.

4. Morfofonologik tahlil metodi: Derivatsion affiksning o'zakka birikishi natijasida yuz beradigan fonologik mutatsiyalar — unlilar reduksiyasi, geminatsiya, alternatsiya (tovush almashinuvi) va eliziyani aniqlashda qo'llandi.

Tadqiqotning empirik bazasini zamonaviy adabiy hindiy tiliga oid leksikografik manbalar, ilmiy grammatikalar hamda badiiy matnlardan saralab

olingan 120 dan ortiq qavm-qarindoshlik atamaları tashkil etdi. Asosiy leksikografik manbalar sifatida quyidagilar xizmat qildi:

- R.S. Makgregorning "*The Oxford Hindi-English Dictionary*" (Oxford University Press, 1993);
- K.P. Guruning "*Hindi Vyakaran*" (Kashi Nagari Pracharini Sabha nashri);
- Brij Mohan va Badrinath Kapurning "*Meenakshi Hindi Kosh*" (1980);
- Hindiy milliy korpusi (Hindi Corpus) ma'lumotlari va zamonaviy matnlar.

Tahlil jarayonida to'plangan leksik birliklar qon-qardoshlik va qudachilik/nikoh munosabatlari bo'yicha guruhlashtirilib, ulardan faqat suffiksallari derivatsiya natijasida hosil bo'lgan hosila birliklar ajratib olindi.

ASOSIY QISM VA NATIJALAR

Hindiy tili qavm-qarindoshlik tizimining morfologik tuzilishi tahlil qilinganda, ushbu tizimda suffiksatsiya eng faol derivatsion usul ekanligi ma'lum bo'ldi. Tizimda mavjud bo'lgan affikslar asosan muzakkar atamalardan muannas qarindoshlik birliklarini hosil qilish hamda avlod darajasi va erkalash-kichraytirish semantikasini yuklash vazifasini bajaradi.

Quyida aniqlangan eng mahsuldor so'z yasash modellari, ularning morfosintaktik formulalari va morfofonologik mexanizmlari batafsil keltiriladi.

1-Model: Asos + $-\bar{i}$ (ई) suffiksi orqali feminin qarindoshlik atamalarining yasalihi

Bu model hindiy tili qarindoshlik tizimidagi eng universal va mahsuldor model hisoblanadi. Sanskritcha *-ikā* yoki apabhhransha shakllardan taraqqiy etgan ushbu suffiks erkak jinsidagi negizga qo'shilib, uning ayol jinsidagi to'g'ridan-to'g'ri muqobilini hosil qiladi.

Ushbu model doirasida quyidagi morfofonologik qonuniyat amal qiladi: Negiz oxiridagi cho'ziq $-\bar{a}$ (आ) unlisi suffiks qo'shilishi natijasida to'liq eliziyaga uchraydi va uning o'rnini $-\bar{i}$ egallaydi.

Muzakkar leksema	Semantikasi	Hosila leksema	Semantikasi
चाचा (<i>cācā</i>)	ota tomondan amaki	चाची (<i>cācī</i>)	amaking xotini
मामा (<i>māmā</i>)	ona tomondan tog'a	मामी (<i>māmī</i>)	tog'aning xotini
काका (<i>kākā</i>)	kichik amaki	काकी (<i>kākī</i>)	kichik amaking xotini
बेटा (<i>beṭā</i>)	o'g'il farzand	बेटी (<i>beṭī</i>)	qiz farzand
नाना (<i>nānā</i>)	ona tomondan bobo	नानी (<i>nānī</i>)	ona tomondan buvi
दादा (<i>dādā</i>)	ota tomondan bobo	दादी (<i>dādī</i>)	ota tomondan buvi
पोता (<i>potā</i>)	o'g'ilning o'g'li (nabira)	पोती (<i>potī</i>)	o'g'ilning qizi (nabira)
भतीजा (<i>bhatījā</i>)	akaning/ukaning o'g'li (jiyan)	भतीजी (<i>bhatījī</i>)	akaning/ukaning qizi (jiyan)
भांजा (<i>bhāñjā</i>)	opaning/singilning o'g'li	भांजी (<i>bhāñjī</i>)	opaning/singilning qizi

Tahlil shuni ko'rsatadiki, *-ī* suffiksi ikki xil semantik yo'nalishda ishlaydi:

1. Nasl/avlod yo'nalishida: Farzandlar va nabiralar darajasida biologik jinsni o'zgartiradi (*beṭā* → *beṭī*, *potā* → *potī*).
2. Nikoh/qudachilik yo'nalishida: Katta avlod vakillarida erkak qarindoshning xotinini ifodalaydi (*cācā* → *cācī*, *māmā* → *māmī*).

2-Model: Asos + *-ānī* (आनी) suffiksi yordamida yasaluvchi modellar

Mazkur model qudachilik munosabatlarida, ayniqsa, erning oila a'zolarining iyerarxik maqomini belgilashda alohida o'rin tutadi. Sanskritcha *-ānī* (*indrānī* kabi) morfemasi asosida shakllangan bu affiks asosan undosh tovush bilan tugagan negizlarga bevosita qo'shiladi.

Boshlang'ich leksema	Semantikasi	Hosila leksema	Semantikasi
जेठ (<i>jeṭh</i>)	erning katta akasi	जेठानी (<i>jeṭhānī</i>)	erning katta akasining xotini
देवर (<i>devar</i>)	erning kichik ukasi	देवरानी (<i>devrānī</i>)	erning kichik ukasining xotini

Morfofonologik xususiyati: *devar* → *devrānī* so'zining yasallishida ichki unli sinkopasi sodir bo'ladi: negizning ikkinchi bo'g'inidagi qisqa neytral unli *-a-* suffiksdagi uzoq *-ā-* unlisining kuchli talaffuzi oqibatida tushib qoladi:

/devar/+/a⁻ni⁻/→[devra⁻ni⁻]

Bu hodisa hindiy tilining fonologik tejamkorlik qonuniga to'liq mos keladi.

3-Model: Asos + *-in* (इन) suffiksi yordamida yasalluvchi modellar

Bu model hindiy tilida unli bilan tugagan ayrim negizlarga qo'shilib, murakkab morfofonologik qisqarishlar bilan kechadi. Mazkur modelda o'zakdagi cho'ziq unli qisqaradi va suffiks bilan qo'shiladi.

Boshlang'ich leksema	Semantikasi	Hosila leksema	Semantikasi
समधी (<i>samdhi</i>)	quda (erkak kishi)	समधिन (<i>samdhin</i>)	quda (ayol kishi)
नाती (<i>nātī</i>)	qizning o'g'li (nabira)	नातिन (<i>nātin</i>)	qizning qizi (nabira)

साला (sālā)	xotinning ukasi/akasi (qayni)	सलहज (salhaj) / सालिन(sālin)*	qaynining xotini
-------------	----------------------------------	----------------------------------	---------------------

(Izoh: salhaj atamasi murakkab kompozit hisoblansa-da, dialektal va ogʻzaki nutqda sālin suffiksali shakli ham uchraydi).

Morfofonologik xususiyati: *samdhī* va *nātī* soʻzlarida negiz oxiridagi choʻziq [ī] unlisi affiks tarkibidagi qisqa [i] unlisi taʼsirida oʻz choʻziqligini yoʻqotadi va toʻliq morfologik moslashuv roʻy beradi.

4-Model: *-elā* (एला) / *-elī* (एली) suffikslari orqali oʻgaylik belgilarini ifodalash

Hindiy tilida qon-qardoshlik tizimining yana bir nozik qatlami bu biologik boʻlmagan, oʻgay qarindoshlik munosabatlaridir. Mazkur semantikasi ifodalash uchun oʻzakka *-elā* (erkak jinsi uchun) va *-elī* (ayol jinsi uchun) suffikslari qoʻshiladi.

Boshlangʻich negiz	Hosila erkak qarindosh	Hosila ayol qarindosh	Oʻzbekcha izohi
सौत (saut) — kundosh	सौतेला भाई (sautelā bhāī)	सौतेली बहन (sautelī bahan)	oʻgay aka/uka — oʻgay opa/singil
बाप (bāp) — ota	सौतेला बाप (sautelā bāp)	—	oʻgay ota
माँ (mā) — ona	—	सौतेली माँ (sautelī mā)	oʻgay ona
बेटा (beṭā) — oʻgʻil	सौतेला बेटा (sautelā beṭā)	सौतेली बेटा (sautelī beṭī)	oʻgay oʻgʻil — oʻgay qiz

Bu modelda affiks toʻgʻridan-toʻgʻri qarindosh otiga qoʻshilishdan tashqari, *saut* (kundosh) soʻzidan *sautelā* (oʻgay) sifat-relativini hosil qilib, analitik-suffiksali birikmalarni vujudga keltiradi.

5-Model: Diminutiv va erkalash-kichraytirish modellari: *-iyā* (इया)

va *-ū* (ऊ)

Hind oilaviy muloqotida yosh qarindoshlarga nisbatan mehr, erkalash va kichraytirish munosabatlarini ifodalovchi maxsus derivatsion qoliplar faol qoʻllanadi:

1. *-iyā* suffiksi: Bu suffiks qoʻshilganda boshlangʻich soʻzning birinchi boʻgʻinidagi unli qatʻiy fonetik reduksiyaga uchraydi:

- $e \rightarrow i$: बेटी (*beṭī* - qiz) $\rightarrow$ बिटिया (*biṭiyā* - qizalogʻim, shirin qizim);
- $u \rightarrow u$ (qisqarish): बहू (*bahū* - kelin) $\rightarrow$ बहुइया (*bahuiyā* - erkalab

aytiladigan yosh kelin).

2. *-ū* suffiksi: Qarindoshlik nomlariga nisbatan yaqinlik va erkalash ohangini beradi:

- बेटा (*beṭā*) $\rightarrow$ बेटू (*beṭū* - oʻgʻilginam, bolajonim).

Derivatsion modellarning umumiy miqdoriy va funksional qiyosiy xarakteristikasi

Soʻz yasash modeli	Asosiy affiks	Unumdorlik darajasi	Asosiy semantik funksiyasi	Morfofonologik jarayon
Asos + <i>-ī</i> (ई)	<i>-ī</i> (ई)	Oʻta yuqori (dominant)	Erkak jinsidan ayol jinsini hosil qilish (qon va nikoh)	Oxirgi unlining eliziyasi
Asos + <i>-ānī</i> (आनी)	<i>-ānī</i> (आनी)	Oʻrta-yuqori	Qayinsingil/qayinogʻa xotinlarini ifodalash	Boʻgʻin sinkopasi

Asos + <i>-in</i> (इन)	<i>-in</i> (इन)	Cheklangan	Qudachilik va ikkinchi avlod ayol qarindoshlari	Cho‘ziq unlining qisqarishi
Asos + <i>-elā</i> / <i>-elī</i>	<i>-elā</i> / <i>-elī</i>	Maxsus (tor)	O‘gaylik munosabatlarini shakllantirish	Sifatlashuv va leksik birikuv
Asos + <i>-iyā</i> (इया)	<i>-iyā</i> (इया)	Ekspressiv	Diminutiv (kichraytirish, erkalash)	Birinchi bo‘g‘in unlisining reduksiyasi

XULOSA

Mazkur tadqiqotda hindiy tili qavm-qarindoshlik terminologiyasining morfologik tuzilishi, derivatsion imkoniyatlari hamda suffiksallik modellari leksikografik manbalar va til korpusi ma’lumotlari asosida kompleks tahlil qilindi. Tadqiqot natijasida quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi:

1. Hindiy tilidagi qavm-qarindoshlik atamaları shunchaki leksik birliklar to‘plami bo‘lmay, qat’iy ichki simmetriyaga ega bo‘lgan derivatsion mikrotizimni tashkil etadi. Bu tizimda ota va ona tomon qarindoshlik, yosh iyerarxiyasi hamda nikoh vositasidagi aloqalar analitik so‘z birikmalari bilan birga sintetik-morfologik modellar vositasida aniq farqlanadi.

2. Qarindoshlik tizimida yangi leksik-semantik birliklarni shakllantirishda suffiksallik usul eng mahsuldor derivatsion mexanizm sanaladi. Negizdan yangi termin hosil qilishda qatnashuvchi suffikslar asosan jinsni farqlash, avlod iyerarxiyasini ko‘rsatish va erkalash-kichraytirish konnotatsiyasini ifodalashga xizmat qiladi.

3. Derivatsiya jarayonida affikslar o‘zak bilan mexanik tarzda birikmaydi, balki qat’iy fonetik o‘zgarishlar asosida birlashadi:

- *-ī* suffiksi qo‘shilganda o‘zak oxiridagi uzoq *-ā* unlisining to‘liq tushib qolishi (eliziya);

- *-ānī* suffiksi qo‘shilganda ichki bo‘g‘indagi neytral unlining reduksiyasi (*devar* → *devrānī*);
- *-in* suffiksida o‘zakdagi cho‘ziq unlining qisqarishi (*i* → *i*: *samdhī* → *samdhin*);
- *-iyā* diminutiv suffiksida o‘zakning birinchi bo‘g‘inidagi unlilar almashinuvi (*e* → *i*: *beṭī* → *biṭiyā*).

4. Bir xil affiks qarindoshlik tizimining turli sathlarida turlicha semantik vazifani bajaradi. Masalan, *-ī* affiksi quyi avlod vakillarida qon-qardoshlik jinsini ifodalasa (*beṭā* → *beṭī*), yuqori avlod vakillarida nikoh munosabatini (xotinlik maqomini) bildiradi (*cācā* → *cācī*, *māmā* → *māmī*).

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Guru, K. P. (1980). *Hindi Vyakaran* [Hindiy tili grammatikasi]. Kashi: Nagari Pracharini Sabha.
2. Vajpeyi, K. D. (1958). *Hindi Shabdanushasan* [Hindiy tili so‘z ta’limoti]. Kashi: Nagari Pracharini Sabha.
3. Varma, D. (1971). *Hindi Bhasha ka Itihas* [Hindiy tili tarixi]. Allahabad: Hindustani Academy.
4. Baburina, V. D. (1982). *Slovoobrazovanie v sovremennom yazyke xindi* [Hozirgi zamon hindiy tilida so‘z yasalishi]. Moskva: Nauka.
5. Dymshits, Z. M. (1980). *Grammatika yazyka xindi* [Hindiy tili grammatikasi] (Vols. 1–2). Moskva: Nauka.
6. McGregor, R. S. (1993). *The Oxford Hindi-English Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
7. McGregor, R. S. (1995). *Outline of Hindi Grammar: With Exercises*. Oxford: Oxford University Press.
8. Goodenough, W. H. (1956). Componential analysis and the study of meaning. *Language*, 32(1), 195–216.
9. Nida, E. A. (1975). *Componential Analysis of Meaning: An Introduction to Semantic Structures*. The Hague: Mouton.

10. Krotkov, A. A. (2001). *Terminologiya rodstva v indoariyskix yazykax* [Hind-oriy tillarida qarindoshlik terminologiyasi]. Sankt-Peterburg: Peterburgskoe Vostokovedenie.
11. Xo‘jayev, A. P. (2005). *Hind tili leksikologiyasi masalalari*. Toshkent: TDSHI nashriyoti.
12. Qodirov, M. Q. (2012). *Hozirgi zamon hindiy tili morfologiyasi*. Toshkent: Sharqshunoslik instituti.
13. Brij Mohan, & Kapoor, B. N. (1980). *Meenakshi Hindi Kosh*. Meerut: Meenakshi Prakashan.
14. Kachru, Y. (2006). *Hindi* (London Oriental and African Language Library, Vol. 12). Amsterdam: John Benjamins Publishing.
15. Shapiro, M. C. (1989). *A Primer of Modern Standard Hindi*. Delhi: Motilal Banarsidass.